

Yazar/Author

Anıl ÇELİK*

Makale Adı/Article Name

Çakraz Yer Adının Etimolojisi Hakkında Düşünceler

Thoughts on the Etymology of Çakraz Toponym

ÖZ

Ad biliminin (onomastik) alt kollarından biri olan yer adı bilimi (toponimi), toplumların kâinatı ve tabiatı idrak biçimlerini mekân algıları üzerinden irdelemeye yarayacak adlandırma verilerini dikkate sunar. Bu bağlamda, Anadolu coğrafyasındaki Türkçe yer adlarını incelemenin, Türkiye Türklerinin kültür ve iskân tarihi hakkında yol gösterici çıktılar elde etmek için oldukça uygun bir metot olduğu söylenebilir. Anadolu'da bulunan ve ses-şekil yapıları itibarıyla Türkçe oldukları anlaşılan yer adlarından bir kısmının dil maceraları ve kökenleriyle ilgili halk etimolojileri dışında herhangi bir bilginin ortaya konulmadığı dikkati çekmiştir. İlgili dikkatten yola çıkılarak bu çalışma vasıtasıyla, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde toponim olarak kullanıldığı tespit edilen "Çakraz" adlandırmasının köken bilgisi üzerine dil biliminin yöntemlerini esas alan birtakım öneriler dile getirilmiştir. Buna göre, "Çakraz" yer adının "Çakır+Az" biçiminde teşekkül ettiğini düşünmek için pek çok dilsel sebep vardır. Çalışmada, mezkûr sebepler ile bu yer adının hangi anlam alanını kapsıyor olabileceği alternatif görüşler eşliğinde ve Bartın-Amasra'da yer alan Çakraz toponimi temel alınarak araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Onomastik, Toponim, Toponimi, Çakraz, Etimoloji.

ABSTRACT

Toponymy, which is one of the sub-branches of onomastics, provides naming data that can be used to examine the way societies perceive the universe and nature through their perception of space. In this context, it can be said that analyzing Turkish toponyms in the Anatolian geography is a very appropriate method to obtain guiding outputs about the cultural and settlement history of the Turks of Turkey. It is noteworthy that some of the toponyms found in Anatolia, which are understood to be Turkish in terms of their morphophonemic structures, have not provided any information about their linguistic features and origins other than folk etymologies. Based on this attention, through this study, some suggestions based on the methods of linguistics on the origin of the name "Çakraz", which is mostly used as a village name in various regions of Anatolia, have been expressed. Accordingly, there are many linguistic reasons to think that the toponym "Çakraz" is formed as "Çakır + Az". In this study, these reasons and the inferences about which concept area this toponym may cover are discussed in the presence of alternative views and based on the toponym Çakraz in Bartın-Amasra.

Keywords: Onomastics, Toponym, Toponymy, Çakraz, Etymology.

Extended Abstract

Toponymy examines names such as oeconyms, oronyms, comonyms, choronyms, agronyms, drymonyms, dromonyms, speleonyms in a certain area (country, city, village, region, etc.) (Ada, 2012; Çelik & Sevinç, 2020). The main purpose of the aforementioned field of science is to determine the adventure of the emergence of these names and the reasons why these names were given. Toponymy studies also try to reveal the etymological, phonetic and morphological structure of the studied names.

Among the place names thought to be of Turkish origin, those whose lexicological status has not been fully determined and whose grammatical qualities have not been sufficiently discussed come to the forefront as material for linguistic scientific studies (Uğurlu, 2007: 129). One of such place names is "Çakraz", which has been found to have been used as a toponym -usually a comonym- in various regions of Anatolia.

In the following, based on the place name "Çakraz" in the Amasra district of Bartın province, some grammatical determinations about the phonetical, morphological and etymological characteristics of the name in question are put forward, and the issue is discussed with alternative views and a comparative method.

Various settlements named Çakraz in the Anatolian geography can be identified through historical and modern sources. It would be helpful to list them briefly.

Çakraz toponym continues its existence today as a neighborhood name in Reşadiye district of Tokat. The previous name of the village, which is also connected to the Reşadiye district of Tokat and whose current name is Hebüllü, was Eski Çakraz.

In the region covering the place name Çakraz, which is still actively used among the people in Bartın-Amasra, there are three separate villages officially named Çakrazboz, Çakrazova and Çakrazşeyhler.

The old name of Yolkaya village in Yıldızeli district of Sivas is Çakraz.

It can be traced through written documents that two separate villages in the Aybastı district of Ordu, today known as Toygar and Pelitözü, were met with a single name called Çakraz from the 15th century to the 17th century (Albayrak, 2011: 159).

A 16th century name "Çakraz" appears in the sources as the name of a hamlet in the Akçadağ district of Malatya (TCBDAGM, 1997: 178). A hamlet named "Çakras" in the central district of Kars is also recorded in 16th century ledgers (TCBDAGM, 2013: 323). It is possible that this name is another spelling of the word "Çakraz".

In a footnote written by the archaeologist M. Collignon in the 19th century, a Çakraz (Tchak-râz) commune was indicated "12 hours away from Burdur, on the way to Antalya" (Balzat, 2015:149).

It can be determined that there are different nomenclatures containing the related word in the microtoponyms (hydronym, dromonym etc.) belonging to the regions where the "Çakraz" toponym is used.

There are a number of folk etymologies and various suggestions about the origin of the place name Çakraz, varying from region to region. None of them fulfill the linguistic requirements to be the etymological origin of the word concerned.

It can be clearly seen that a color name associated with the physical characteristics of a place in Turkish - when it comes to semantical, phonetical and morphological agreement- will be a candidate worth testing as an etymological starting point. Toponyms, which are revealed by the articulation of diminutive suffixes to color names, cover a very important area in the Turkish place-naming tradition. The + Az suffix is a diminutive suffix that is stereotyped in a limited number of words today. It is seen that there are color names among the limited number of words in which the aforementioned suffix is included. In this context, it is possible to find many linguistic reasons to think that the place name Çakraz is formed in the form of çakır+Az, based on a color name. In order to determine what kind of conceptual field such a development might represent, it would be useful to take a look at other structures of similar origin and similar articulation and their meanings.

When we look at the conceptual fields expressed by similar structures, it can be thought that the *çakır+Az>* *çakraz* structure may have expressed four kinds of color categories; 1. It may mean something about blue and its tones. 2. It may mean something about green and tones. 3. It may mean something about red and its tones. 4. It may mean something about multicoloured tones.

There are some syntactic and etymological supports for each of these subjects. These should be taken into account when evaluating the word "*Çakraz*", and it should not be forgotten that it is necessary to distinguish between folk etymologies and etymology studies made with linguistic methods.

Giriş

Yer adı bilimi (toponimi), “belirli bir alandaki (ülke, şehir, köy, bölge v.b.) oykonim (orunadı), oronim (dağadı), komonim (köyadı), horonim (eladı), agronim (bağadı), drimonim (ormanadı), dromonim (yoladı), orpedyonim (yaylaadı)” (Ada, 2012; Çelik ve Sevinç, 2020) gibi adlandırmaları inceler. Söz konusu adlandırmaların ortaya çıkış serüvenlerini, bu adların verilmiş sebeplerini saptamak mezkûr bilim alanının esas amacıdır. Yer adı bilimi araştırmaları vasıtasıyla incelenen adların köken bilimsel (etimolojik), ses bilimsel (fonetik) ve biçim bilimsel (morfolojik) nitelikleri de ortaya konmaya çalışılır.

Türkiye’de yer adı bilimi ile ilgili çalışmaların başlangıç tarihini belirlemek kolay değildir. Bununla beraber; eski dönemlerde kaleme alınmış sözlükler, tarih-coğrafya kaynakları, seyahatnâmeler gibi eserlerde yer alan kişi adı ve yer adlarının anlamlandırılmasına yönelik çalışmalar ile Avrupa’da dilbiliminin bir alt kolu olarak teşekkül eden yer adı biliminin yöntemlerini kullanarak Türkiye’de bu türden terimleri ele alan çalışmalar arasında bir süreklilik bağıntısı olduğuna yönelik tespitlerin çağdaş kaynaklarda dikkatlere sunulduğu belirtilmelidir (Şahin, 2021:4). Modern manada, ad bilimi sahasının etki alanını artırmasıyla birlikte bu bilim dalının terminolojisini yansıtan Türkçe eserlerin ortaya çıktığı ve bunların sayısının giderek çoğaldığı saptanabilmektedir.

Türkçe literatürde ad bilimi alanını genel hatlarıyla irdeleyen birtakım çalışmalar (Köprülü, 1925; Sakaoğlu, 2001; Şahin, 2021) mevcuttur. Ad biliminin alt dalları arasında en yoğun çalışmaların yapıldığı sahaya göz atıldığında ise yer adı biliminin (Gülensoy, 1987; Başkan, 1989; Şahin, 2007, 2011, 2013; Erkol, 2013; Kuşdemir, 2017; Yorulmaz Kahve, 2018; Yılmaz ve Kaya, 2018; Barem, 2018; Çelik ve Uysal, 2020; Çelik ve Sevinç, 2020; Türk ve Koç, 2023) ön plana çıktığı görülür.

Yer adları, toplumların sosyo-kültürel niteliklerini yansıtmada etkin bir rol üstlenir. Kişilerle yaşadıkları yöreler arasında bir aidiyet ilişkisi oluşmasına aracı olur (Türk ve Koç, 2023:350). Bu bağlamda yer adlarının Türklük bilimi açısından son derece önemli kaynaklar olduğu söylenebilir.

Türkçe menşeli olduğu düşünülen yer adları içinde leksikolojik durumları tam olarak belirlenmemiş, gramerle ilgili nitelikleri yeterince tartışılmamış olanlar, dil bilimsel çalışmalara malzeme olmak üzere ön plana çıkarlar (Uğurlu, 2007: 129). Bu türden yer adlarından birisi de Anadolu’nun muhtelif bölgelerinde bir toponim -ekseriyetle komonim- olarak kullanılmış olduğu tespit edilen “Çakraz” adlandırmasıdır¹.

1. Çalışmanın Metodolojisi ve Amacı

Çalışmada, öncelikle Çakraz yer adı hakkında birtakım tarihî ve coğrafi veriler ortaya konmuştur. Mezkûr sözcükle ilgili kaynaklarda kendisine yer bulmuş halk etimolojileri vb. öneriler dile getirilmiş ve bu öneriler dil bilimsel bir bakış açısı ile semantik ve morfolojik yönden sınanmıştır. Ardından, bu yer adının etimolojisine dair “renk adı (taban) + küçültme/ benzerlik eki” / “çakır + Az” görünümünde teşekkül eden bir eklemleme önerisi ortaya konmuş ve bu öneri

¹ Çakraz sözcüğü günümüzde “soyadı” olarak da kullanılmaktadır.

doğrultusunda “renk adlarının Türkçe toponimlerde kullanımı”, “Türkiye Türkçesinde küçültme ya da benzerlik fonksiyonuyla kullanılan ekler ve bu eklerin toponimlerdeki yansımaları”, “+Az ekinin yapısı ve renk adlarıyla kullanımı”, “çakır sözcüğünün etimolojisi, anlam alanı, küçültme/benzerlik ekleriyle kullanımı ve toponimlerdeki yansımaları” ve “çakraz sözcüğünün ifade edebileceği renk anlamları ve bu anlamların yer adları bünyesindeki kullanım olanakları” irdelenmiştir. Tüm bunlardan sonra, önerilen eklemlemeyi destekleyen diğer verilere göz atılmıştır. “Amasra-Çakraz’a ait bir tekerleme ve bu tekerlemede yer alan dilsel ipuçları” aracılığıyla bahsi geçen etimoloji önerisi ek kanıtlarla kuvvetlendirilmiş, karışıklığa sebebiyet vermemesi açısından, farklı bir etimolojiye sahip olduğu savı ortaya konan “çakraz yapısı” sözcük öbeğindeki “çakraz” sözcüğünün etimolojisinin nasıl olabileceği açıklanmış ve “çakraz” sözcüğünün çalışmada önerilen renk adı tabanı ile bağlantılı anlamını taşıyacak biçimde sözlüklerde niçin tanıklanmamış olduğuna dair dil bilimsel birtakım sebepler sıralanmıştır. Sonuç kısmında ise irdelenen verilerden bir kısmı görselleştirilmiş, verilerin bütününden elde edilen çıktılar ortaya konmuştur. Araştırmanın Bartın-Amasra’da yer alan Çakraz toponimi temel alınarak yürütüldüğü belirtilmelidir.

Çalışmada nitel araştırmalarda kullanılan veri analiz süreçlerinden biri olan “içerik analizi” metodu kullanılmıştır. İçerik analizinde esas hedef, toplanan verileri açıklamaya yardımcı olacak kavramlara ve ilişkilere erişmektir. Betimsel analizle özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analiziyle yoğunlaştırılmış bir şekilde işlenir ve yeni mefhumlar ortaya çıkarılır. İçerik analizinde esas olarak gerçekleştirilen işlem, birbirine benzeyen verileri belli mefhumlar ve motifler çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir şekilde düzene sokarak yorumlamaktır (Karataş, 2015:74).

Çalışmanın amacı, Anadolu’da toponim olarak kullanılan “Çakraz” adlandırmasının fonetik, morfolojik ve etimolojik nitelikleriyle ilgili dil bilimsel veriler ortaya koyarak bu yer adının leksikolojik durumunu açıklamaktır.

2. Çakraz Yer Adı ve Bu Adla İlgili Halk Etimolojileri

2.1. Anadolu’da Çakraz Adını Taşıyan Yer Adları

Anadolu coğrafyasındaki Çakraz adlı muhtelif yerleşim yerleri, tarihî ve modern kaynaklar aracılığıyla tespit edilebilmektedir. Bunları kısaca sıralamak yararlı olacaktır.

Çakraz toponimi, Tokat’ın Reşadiye ilçesine bağlı aynı adlı mahallede günümüzde varlığını devam ettirmektedir. Yine Tokat’ın Reşadiye ilçesine bağlı olup bugünkü adı Hebüllü olan köyün bir önceki adı Eski Çakraz’dır².

Bartın-Amasra’da halk arasında hâlen aktif şekilde kullanılan Çakraz yer adını kapsayan bölgede bugün resmî olarak Çakrazboz, Çakrazova, Çakrazşeyhler biçiminde adlandırılmış olan üç ayrı köy yer almaktadır.

Sivas’ın Yıldızeli ilçesine bağlı Yolkaya köyünün eski adı Çakraz’dır.

Ordu’nun Aybastı ilçesinde yer alıp bugün Toygar ve Pelitözü olarak anılan iki ayrı köyün 15. yüzyıldan 17. yüzyıla değin Çakraz adında tek bir adlandırmayla karşılandığı yazılı belgeler aracılığıyla takip edilebilmektedir (Albayrak, 2011:159).

² 15., 16. ve 17. yüzyıla ait kayıtlarda bugünkü Reşadiye ile aynı yöreyi ifade eden İskefsir nahiyesine bağlı Yeniçakraz, Çakraz-ı Küçük, Ulu-Çakraz ve Ulu-Çakraz-ı Cedid yerleşim yeri adlarına rastlanır (TCBDAGM, 1997: 147, 156; Açikel, 2017: 20, 24). Bunlar günümüzde Reşadiye’de konumlandığı belirtilip çalışmada bugünkü adı geçirilen yerleşimlerin eski adlandırmalarındandır.

Kaynaklarda Malatya'nın Akçadağ ilçesine bağlı bir mezra adı olarak 16. yüzyıla ait bir "Çakraz" adlandırmasının geçtiği görülmektedir (TCBDAGM, 1997: 178). Kars'ın Merkez ilçesine bağlı "Çakras" adlı bir mezra da yine 16. yüzyıla ait defterlerde kayıtlıdır (TCBDAGM, 2013: 323). Bu adlandırmanın "Çakraz" sözcüğünün başka bir yazımı olması muhtemeldir.

Arkeolog M. Collignon tarafından 19. yüzyılda kaleme alınmış bir dipnotta "Burdur'dan 12 saat uzaklıkta, Antalya yolu üzerinde" bir Çakraz (Tchak-râz)³ komonimine işaret edilmiştir (Balzat, 2015:149).

"Çakraz" toponiminin kullanıldığı yörelere ait mikrotoponimlerde de (hidronim, dromonim vb.) ilgili sözcüğü barındıran farklı adlandırmaların mevcut olduğu saptanabilmektedir⁴.

2.2. Çakraz Yer Adı Hakkındaki Halk Etimolojileri ve Diğer Öneriler

Halk etimolojileri ile dil bilimsel yöntemlerle yapılan etimoloji çalışmalarını birbirinden ayırmak gerekir.

Halk etimolojisi örneksemeli (fr. analogique) bir yöntem sayılır; konuşan bir öznece, anlamını ve biçimini kapalı, anlaşılmasız bulduğu bir terimi ya da anlatımı anladığı başka bir terim ya da anlatımla spontane bir biçimde ilişkilendirmeye dayanır. Bir başka anlatımla, halk etimolojisi sözcüklerin etimolojisini konuşan öznenin kendi dilinde ya da başka dillerdeki benzerliklerle açıklamaktır, bu durumda dilbilimcilerin ya da betikbilimcilerin yaptıkları gibi tümüyle bilimsel bir yöntem kullanılmaz. (Aktulum, 2018: 12).

Çakraz yer adının kökeniyle ilgili yöreden yöreye değişen birtakım halk etimolojileri ve muhtelif öneriler mevcuttur. Bunlar, aşağıda sıralanmış ve dilbilimsel açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

2.2.1. Çakıroğlu> Çakraz

Ataman'ın (1968:150) Bartın Çakraz'daki sosyal hayatı incelediği çalışmasında bu yerleşim yerinin adıyla ilgili iki kökene değinilir. Bunlardan birincisi köyün adının Çakıroğlu adlı bir kurucudan geldiğidir. Oysa, "Çakraz" yer adının etimolojisinin başka bir yapıdan teşekkül etmiş olması beklenmelidir;

- "çakıroğlu>çakraz" değişiminin gerçekleşebilmesi için "oğlu>az" değişiminin gerçekleşmiş olduğunu varsaymak gerekir ki söz konusu öneri için bu fonetik yönden büyük bir sorundur. Bu önerinin dilbilimsel olarak gerçekçi bulunması mümkün gözükmemektedir.

2.2.2. Çapraz> Çakraz

Ataman (1968:150), Bartın Çakraz'daki sosyal hayatı incelediği çalışmasında değindiği ikinci halk etimolojisini ise şöyle aktarır: "Bir kısım Çakrazlılara göre bu kelime "çapraz"dan gelmektedir. Çakraz'ın bölge köylerinin iskelesi oluşu, bu köylerden Çakraz'a birçok yolların çıkmasına sebep olmuştur. Bu yolların Çakraz yönünde çapraz oluşu da şimdi Çakraz denilen köye bir zamanlar Çapraz dedirtmiştir."⁵

"Çakraz" yer adının etimolojisini bu kelimeyle daha çok benzeşen bir kökte aramak yarar sağlayacak gibi gözükmemektedir. Çünkü;

³ Osmanlı Dönemi'ne ait batılılarca hazırlanan haritalar ve birtakım belgelerde Türkçe yer adlarının batı dillerinin fonetiğine uygun biçime getirilmiş muhtelif yazımları mevcuttur. Çakraz yer adı da Tchak-râz, Tshakras, Tchakras vb. farklı yazımlar ile batılılara ait kaynaklarda kendine yer bulmuştur (Kurucaşile Yerel Tarih Araştırmaları, t.y.).

⁴ Çakraz Şelalesi, Çakraz Deresi, Çakraz Plajı vb.

⁵ Tokat'ın Reşadiye ilçesindeki aynı adlı yerleşim biriminin kökeniyle ilgili de "Çapraz" adına dayanan rivayetler vardır. Bu rivayetler, ölçünlü Türkçede Çakraz adına fonetik olarak en çok benzetilen sözcüğün Çapraz olmasından kaynak almış olabilir.

- çapraz> çakraz değişiminin gerçekleşebilmesi için “p>k” değişiminin gerçekleşmiş olması beklenir. Bu Türk dilinin fonetik temayülleri gereği çok sık karşılaşılan bir ses değişimi değildir.
- Bu yer adı özelinde kendi coğrafyasında bu değişimin gerçekleştiği varsayılacak olursa, aynı isimde farklı yörelerde başka yerleşim yeri adları olup olmadığını araştırmak yararlı sonuç verecektir. Yukarıda da belirtildiği gibi Anadolu coğrafyasında Çakraz adlı muhtelif yerleşim yerleri, tarihî ve modern kaynaklar vasıtasıyla çeşitli bölgelerde saptanmıştır. Bunlardan bir kısmı Sivas ve yöresine yakın olup⁶ çeşitli açılardan ilişkili⁷ olabilecekleri varsayılacak olsa bile⁸ diğer bir kısmı⁹ söz konusu yöreye yakın konumlarda değildir ve birbirleriyle ilişkili olacaklarını düşünmek için elde somut veriler yoktur. Bu bağlamda, söz konusu “p>k” değişiminin farklı coğrafyalarda tekrar tekrar ve her defasında gerçekleşmiş olmasını doğal kılacak fonetik bir sebep bulmak zordur.
- İlgili yerleşim yerlerinin adlarının yazılı olarak rastlanabilen en eski kayıtlarına göz atıldığında yine “Çakraz”, “Çakras” vb. isimlerle karşılaşmakta olup (TCBDAGM, 1997: 178; TCBDAGM, 1997: 147, 156; Açikel, 2017: 20, 24; Albayrak, 2011:159) bu ismin Çapraz isminden geliştiğine dair tarihî bir vesikaya rastlanılmamaktadır.
- Türkiye’de yaşayan köy adları arasında Çapraz adında başka bir köye rastlanılamaması da dikkat çekici bir başka veridir¹⁰. Tarihî kayıtlarda da -en azından bu çalışmanın literatür araştırması kapsamında- Çapraz biçimindeki başka bir köy adıyla karşılaşılammıştır¹¹.

2.2.3. Çakır> Çakraz

Çakraz biçimindeki başka bir komoninin de Tokat’ın Reşadiye ilçesinde yaşamakta olduğundan söz edilmişti. Reşadiye Kaymakamlığının internet sitesinde (T.C. Tokat Valiliği, t.y.) şöyle bir halk etimolojisine değinilir: “Eski Çakraz adıyla bilinen Hebullü Köyü’ne Çakır adında birisi ailesiyle birlikte gelip yerleşmiştir. Çakır ailesi zamanla çoğalmış bunlardan bir kısmı şimdiki Çakraz Köyü’ne yerleşmiştir. Çakır adı da zamanla Çakraz’a dönüşmüş köyün adı da bundan böyle Çakraz olarak söylenegelmiştir.”

- çakır> çakraz değişiminin gerçekleşebilmesi için kelimenin sonunda /az/ yapısının ortaya çıkmış olması gerekir ki bu durum dil bilimsel açıdan açıklanmaya ve sebeplendirilmeye muhtaçtır. Doğrudan Çakır> Çakraz değişiminin dilbilimsel olarak gerçekçi bulunması güçtür.

- Özel ad olmaktan ziyade doğrudan renk adı olarak çakır sözcüğünün sonuna eklenmiş olması muhtemel bir +Az eki neticesinde ortaya çıkmış olabilecek Çakraz adıyla ilgili dilbilimsel çıkarımlar bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında tartışılmıştır.

⁶ Sivas’ın Yıldızeli ilçesine bağlı Yolkaya (Eski adı: Çakraz) ile Tokat’ın Reşadiye ilçesine bağlı Çakraz ve Hebullü (Eski Çakraz) yerleşimleri ve de Ordu’nun Aybastı ilçesine bağlı Toygar ve Pelitözü (Eski Adı: Çakraz) birbirlerine yakın mesafedeki yerleşim yerleridir.

⁷ “1664 yılında Erzurum’a bağlı iken daha sonraları Sivas vilayetine bağlanan İskefsir, 1906 yılında bugünkü yerinde ilçe olarak kurulmuş ve İskefsir olan adı, Sultan Mehmet Reşat adına ithafen Reşadiye olarak değiştirilmiştir. Cumhuriyetten sonra Tokat vilayetine bağlanmıştır” (T.C. Tokat Valiliği, t.y.). Bu bilgi vasıtasıyla Bugün Tokat-Reşadiye sınırları içinde kalan “Çakraz” toponimlerinin Osmanlı Dönemi’nde önemli bir süre boyunca Sivas vilayetine bağlı olduğu görülebilmektedir.

⁸ Ataman (1968:150), Bartın Çakraz’daki sosyal hayatı incelediği çalışmasında bu köyün “yazılı ve bilimsel veriler bulunmamasına rağmen Sivas dolayından gelenler” tarafından kurulduğuna dair söylentiler olduğunu belirtir.

⁹ Malatya ve Sivas komşu iller olsa da Akçadağ ve Yıldızeli komşu ilçeler değildir. Ayrıca; Kars, Bartın ve Burdur gibi birbirlerine uzak yörelerde de “Çakraz” adlı toponimlerin izlerine rastlanmıştır.

¹⁰ Bursa’da aynı adlı bir hidronim vardır: Çapraz Çayı.

¹¹ Günümüzde Bartın-Merkez’e bağlı Eskiemirler Köyü’nde bir “Çaprazlar” mahallesi mevcuttur. Bu mahallenin “Çakraz” yerleşim yerleriyle doğrudan bir bağlantısı saptanamamıştır. 16. yüzyıla ait kaynaklarda Manisa’ya bağlı bir “Çaprazlar” toponimine rastlanmıştır (TCBDAGM, 2013: 331).

2.2.4. Çark> Çakraz

Kılıç (2012: 34), Sivas'ın Yıldızeli ilçesine bağlı Yolkaya köyünün eski adı olan Çakraz toponimiyle ilgili halk etimolojisini şu biçimde dikkatlere sunar: "Köyün eski ismi, Çakraz'dır. Bazen, "Çarkaz" ya da "Çarkraz" diye telaffuz edilmektedir. "Çarkaz" isminin değirmen taşından (çarkından) geldiği rivayet edilir.". Bu yer adının, yörenin yerel halkınca Çahraz ya da Çarhaz şeklinde telaffuz edilebildiği de yine bilinenler arasındadır.

- çark> çakraz değişiminin gerçekleşebilmesi için kelimenin sonunda /az/ yapısının ortaya çıkmış olması gerekir ki bu durum dil bilimsel açıdan açıklanmaya ve sebeplendirilmeye muhtaçtır. Doğrudan çark> çakraz değişiminin dilbilimsel olarak gerçekçi bulunması güçtür.

- Bu noktada, çark sözcüğünün sonuna eklenmiş olması muhtemel bir +Az eki neticesinde ortaya çıkmış olabilecek bir çarkaz> çakraz yapısı gündeme getirilebilir. Ancak yine yukarıda belirtildiği gibi Çakraz adlı yerleşim yerlerinin tümünün birbirleriyle ilişkili olacaklarını gösteren somut veriler söz konusu olmadığından bu gelişimde teşekkül etmiş olabileceği varsayılan göçüşmenin (metatez) farklı coğrafyalarda tekrar tekrar ve her defasında gerçekleşmiş olmasını doğal kılacak fonetik bir sebep bulmak güçtür.

- İlgili yerleşim yerlerinin adlarının yazılı olarak rastlanabilen en eski kayıtlarına göz atıldığında yine "Çakraz", "Çakras" vb. isimlerle karşılaşmakta olup (TCBDAGM, 1997: 178; TCBDAGM, 1997: 147, 156; Açıklık, 2017: 20, 24; Albayrak, 2011:159) bu ismin Çarkaz isminden geliştiğine dair tarihî bir vesikaya rastlanılmamaktadır.

- Anadolu coğrafyasındaki kullanımdan düşmüş veya günümüzde yaşayan yer adları arasında -en azından bu çalışmanın literatür araştırması kapsamında- Çarkaz biçiminde bir yer adına rastlanılamamıştır¹².

- Bu çıkarımlar ışığında, köylülere bazen kullanılmakta olan Çarkaz, Çarhaz vb. yapıların, çakraz> çarkaz~çarhaz vb. göçüşmelerin (metatez) sonucu ortaya çıktığını düşünmek daha doğru olacak gibi gözükmektedir.

2.2.5. Külas> Çakraz

Tılmaç (2019:84), Bartın köy adlarını halkbilimsel bir bakış açısıyla incelediği yüksek lisans tezinde Çakraz adıyla ilgili etimoloji önerisini şöyle iletir: "Zafer Çelebi'nin Uluslu İbrahim Hamdi Efendi ve Bilinmeyen Yönleriyle Tarihsel Coğrafyamız adlı eserinde; Deniz kenarından dokuz mil doğuda Deliklişile adında, ikiye ayrılmış, kayalık bir yerin arasından geçilir. Yakınında bir mescidi ve iskelesi olan nahiyeye "Külas" derler, demiştir (Çelebi, 2005:94). Bize göre "Külas" ismi, yerel ağız vasıtasıyla şekil değiştirerek bugünkü "Çakraz" ismini almış olmalıdır."

- "külas> çakraz" değişiminin gerçekleşebilmesi için son derece radikal gramatik şartlar gerekir ve böylesine bir etimolojik yolu fonetik yahut da morfolojik olarak açıklamak herhalde mümkün olmayacaktır. Dilbilimsel açıdan böyle bir önerinin gerçekçi bulunması mümkün gözükmemektedir.

- Öneri, "Külas" adının kökeni hakkında da bir şey söylememektedir. Eğer Külas biçimi yabancı menşeli bir adın yerel ağıza uyarlanmış bir biçimi ise "Külas" isminin yine yerel ağız vasıtasıyla "Çakraz"a dönmüş olabileceğini düşünmek için etimolojik bir sebep yoktur. Eğer Külas isminin Türkçe menşeli olduğu düşünülüyorsa öncelikle onun kökenine dair bilgi verilmelidir.

¹² 1982 yılına ait bir Resmî Gazete ilanındaki "(...) Pazarcık ilçesi Çarkazlar köyü adresinde bulunamamasından dolayı tebligat yapılamamış (...)" şeklinde bir ifadede "Çarkazlar" adı kendine yer bulmuşsa da (T.C. Resmî Gazete, 1982) Pazarcık ilçesine bağlı "Çarkazlar" adında bir köye tarihî ya da güncel kayıtlarda rastlanılamamıştır. Durumun ilandaki bir yanlışlıktan kaynaklandığı düşünülmektedir.

- Ayrıca 16. yüzyıla ait tarihî kayıtlarda Ulus/Amasra çevresinde Külas ve Çakraz yer adları ayrı ayrı yer almaktadır (TCBDAGM, 2013: 323, 971). Bu da Külas'ın Çakraz bölgesine yakın bir yerdeki başka bir yerleşim yerinin adı olduğunu düşündürmektedir.

3. Çakraz Yer Adının Etimolojisi Üzerine Bir Öneri

Çakraz yer adının bir renk adından hareketle çakır+Az¹³ biçiminde teşekkül ettiğini düşünmek için pek çok dilsel sebep vardır. Aşağıda bu sebepler öne sürülmüş ve tartışmaya açılmıştır.

3.1. Renk Adlarının Türkçe Toponimlerde Kullanımı

Renk adları, kadim zamanlardan günümüze dek insanoğlunun yaşama algısını, his ve tefekkürlerini yansıtmada bir vasıta olmuştur. Tıpkı diğer toplumlarda olduğu gibi Türk toplumu da renklere oldukça önem vermiş ve bunu kültür öğelerine yansıtmıştır (Bulut, 2022: 1313).

Renk adları açısından bir zenginliğe sahip olan Türkçenin, bu zenginliğini toponimlerine de aktardığı görülmektedir. Zira renk adları, dillerin dağarcıklarındaki temel sözcüklerdendir ve “bir yeri çevresinden farklılaştırmada” kullanılmak için son derece elverişli yapılardır (Uysal ve Coşkun, 2019: 207).

Türkçe yer adı verme geleneğinin en önemli katmanlarından birini oluşturan renklerin yer adı teşkilinde kullanımı Türkçenin tarihî metinlerinden bu yana takip edilebilmektedir. Türk diline ait ilk yazılı vesikalar olarak gösterilen “Orhun Kitâbeleri” bu türden yer adlarına ilk kez rastlanılan eserler olarak dikkati çeker (Akar, 2006:51; Uysal ve Coşkun, 2019: 207; Bulut, 2022: 1313).

Dünya halklarının pek çoğunun “coğrafi yönleri tanımlayan karma renk adları sistemleri” (Konolov, 2015:185) olduğu bilinmektedir. Benzer şekilde Türkler de renk adlarıyla coğrafi yönler arasında bir dizge oluşturmuştur. Gabain'in (1968, 107) verdiği bilgiler aracılığıyla Moğollar, Çinliler ve Türklerin benzer yönleri ifade etmek için benzer renkleri kullandığı görülebilmektedir. Buna göre Türkçede; kara renk kuzeyi, ak renk batıyı, kırmızı renk güneyi ve kök renk doğuyu simgelemektedir (Uysal ve Coşkun, 2019: 207).

Renklerin Türkçe yer adlarında kullanılma biçimi ilgili olarak Akar'ın (2006:52) dile getirdikleri son derece dikkat çekicidir:

Renklerin yer adlarında kullanılma sebebi olarak öncelikle yerleşim yerinin fiziksel özellikleri gelir. gök ova, sarı kaya, boz yaka, kırmızı iniş gibi isimlendirmelerde ikinci unsurların (tamlanan) ‘renk’ özellikleri ön plana çıkarılmıştır. İkinci olarak da renklerin, yer isimlerinde, sembolize ettikleri yönlere göre görev aldıklarını düşünmek gerekir. Fakat renklerin yön bildirme görevleri, yerin fiziksel özelliklerini nitelermeleri kadar yaygın ve kesin değildir (Akar, 2006:52).

Tüm bu bilgilerden yola çıkılırsa Türkçede bir yerin fiziksel özellikleriyle bağlantılı bir renk adının -semantik, fonetik ve morfolojik bir uyuşma söz konusu olduğunda- etimolojik bir çıkış noktası olarak sınanmaya değer bir aday olacağı, açık bir şekilde görülebilecektir.

çakır+Az> çakraz gelişimi önerisinin sınanmaya değer görülerek aşağıda irdelenmiş olmasının önemli sebeplerinden birisi de budur.

¹³ Türk dilinde iki heceli birtakım sözcükler ünlü ile başlayan bir ek aldıkları zaman orta hecelerinde bulunan dar ünlüler düşer. Bu hadisenin gerçekleşmesinde vurgunun da rolü mevcuttur, vurgulu son hecenin ünlü ile başlayan bir ek alması, ortada bulunan hecenin vurgusuz duruma gelmesine ve vurgunun bir evvelki heceye kaymasına sebebiyet verir (Tseng, 2013: 23).

3.2. Türkiye Türkçesinde Küçültme ya da Benzerlik Fonksiyonuyla Kullanılan Ekler ve Bu Eklerin Toponimlerdeki Yansımaları

Gramer eserlerinde genellikle “küçültme” kategorisi dâhilinde ele alınan eklerin pek çoğunun başlangıçta benzetme mantığı güdülerek kullanıma çıkmış olması muhtemeldir¹⁴. Kaynaklarda bir kısmı +Cİk, +İk, +CAk, +AlAk, +CAğİz, +CACİk gibi küçültme işlevleriyle öne çıkan ekler arasında gösterilen +CA, +Cİl, +mAn, +(I)msI, +(I)mtırak, +sI, +sİl, +Aç, +Ak, +tl, +rAk gibi eklerin Türkçede “öncelikli olarak benzetme ve benzerlik kavramı bildirmek” işlevinde oldukları muhtelif çalışmalar aracılığıyla ortaya konulmuştur (Özçelik, 2004: 152; Çifçi, 2016: 191). “Küçültme” işleviyle ön plana çıkarılan +Az ekinin de başlıca fonksiyonlarından birinin benzetme ilişkisi kurmak olduğu belirtilmelidir. Renk adlarına eklenen bu türden eklerin, renklerle ilgili olarak “yakınlık derecesinde benzetme” işlevi ortaya çıkarmada çok sık kullanıldığı (Örn. akçıl, gökçül, kırçıl, akça, alaca, bozca, esmerce, gökçe, karaca, kırca, kızılca, sarıca, sarışınca, ağımsı, beyazımsı, bordomsu, bozumsu, eflatunumsu, esmerimsi, göğümsü, grimsi vb.) bilinmektedir (Özçelik, 2004; Çifçi, 2016).

Bu türden ekler, Türkçe toponimlerin morfolojisinde de kendilerine oldukça geniş bir yer bulur (Örn. Bucak, Kozak, Çanak, Yalınca, Kozalak, Topalak, Köyceğiz, Köplüce, Kuzluca, Narlıca, Otluca, Pınarca, Ambarcık, Bulgurcuk, Değirmencik, İğdecik, İncecik, Ovacık (Şahin, 2007:7), Köycük, Gölcük, Öncül, Koçak, Yanalak, Kocaman, Türkmen, Topaç, Küpeç vb.)¹⁵.

Bu eklerin renk adlarına eklenmesiyle ortaya çıkarılmış toponimler de yine Türkçe yer adı verme geleneğinde çok önemli bir alanı kapsar (Örn. Alacık, Kızılıcak, Gökçek, Gövelek, Kırca, Bozca, Alaca, Gökçe, Akçıl, Akmanlar, Karaman vb.).

Bu çalışma aracılığıyla gündeme getirilen “çakır+Az> çakraz” etimoloji önerisinin bünyesinde kendine yer bulduğundan dolayı mezkûr eklerden biri olan +Az eki aşağıda ayrıca değerlendirilmiştir.

3.2.1. +Az Ekinin Yapısı ve Renk Adlarıyla Kullanımı

+Az eki, Türkiye Türkçesinde işlek olmayan ve isimlerden küçültme işlevli isimler teşekkül ettiren bir ek olarak tanımlanmaktadır. Bugün, eklendiği kökle kaynaşmış kalıplaşmış şekilde varlığını sürdürdüğü belirtilir. Bu ekin, “az” kelimesinden gelişmiş olabileceği ve +cAğİz, +cİğAz birleşik eklerinin bünyesinde yer alan +İz / +Az eki ile bağlantılı olduğuna dair görüşler mevcuttur (Hatipoğlu, 1974: 164; Korkmaz, 2007: 121; Banguoğlu, 2011: 175; Ergene, 2018: 9; Miandoab, 2018: 217).

¹⁴ Bu eklerin ek tasniflerindeki konumu da tartışmalıdır. Geleneksel dil bilgisi yayımlarında isimden isim yapma eki olarak değerlendiren bu ekler, muhtelif araştırmacılar tarafından yapım/türetim eki olarak görülmez (Örnek olarak Bk. Delice, 2000; Gülsevin, 2004; Çelik, 2023).

¹⁵ “Çalışmanın Metodolojisi ve Amacı” başlığı altında da belirtildiği gibi bu araştırma oluşturulurken kullanılan yöntemlerden olan “içerik analizi”nde esas olarak gerçekleştirilen işlem, birbirine benzeyen verileri belli mefhumlar ve motifler çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir şekilde düzene sokarak yorumlamaktır (Karataş, 2015:74). Makalede “çakraz” adlandırmasının “renk adı” + “küçültme eki” yapısıyla teşekkül etmiş olduğu savı dile getirilmektedir. Bu savdan yola çıkılarak aynı sıra ile önce “Renk Adlarının Türkçe Toponimlerde Kullanımı”, ardından “Türkiye Türkçesinde Küçültme ya da Benzerlik Fonksiyonuyla Kullanılan Ekler ve Bu Eklerin Toponimlerdeki Yansımaları” ve mevzubahis başlığın alt başlığı olacak biçimde -önerilen eklenmedeki küçültme eki olduğu için- “+Az Ekinin Yapısı ve Renk Adlarıyla Kullanımı” ele alınmıştır. Nihayetinde ise “Çakır Sözcüğünün Etimolojisi, Anlam Alanı, Küçültme/ Benzerlik Ekleriyle Kullanımı ve Toponimlerdeki Yansımaları” ve “çakır+Az> çakraz Önerisi, “Çakraz” Sözcüğünün İfade Edebileceği Renk Anlamları ve Bu Anlamların Yer Adları Bünyesindeki Kullanım Olanakları” irdelenmiştir. Yani bütünü düzeni, ek ve kök bilgisi sırasına göre değil, yöneme bağlı bilinçli bir tercih olarak “birbirine benzeyen verileri belli mefhumlar ve motifler çerçevesinde bir araya getirmek” gayesine göre bir sıralama seçilerek kurulmuştur. Yöntem bölümünde belirtilenler dikkate alındığında “ek ve kök bilgisi” ile ilgili veriler bir karmaşıklığa yol açmayacak şekilde değerlendirilebilecektir.

Mezkûr ekin varlığını gösteren sınırlı sayıdaki örnekler olarak; çerez, çöpez, gençez, kepez, üvez, yalaz, arıkaz, burnaz, kelez gibi sözcükler sıralanır (Korkmaz, 2007:36; Ergene, 2018: 9; Miandoab, 2018: 217).

“Küçültme” işleviyle ön plana çıkarılan eklerin renk adlarıyla birlikte kullanımlarının Türkçede yaygın olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu doğrultuda, +Az ekinin yer aldığı sınırlı sayıdaki sözcüklerin arasında renk adlarının da olduğu görülür. Kök/ Gök renk adından gelişen “Kökez”, “Güvez”, “Göğez”, “Gövez” ve Al renk adından gelişen “Alaz” (Türk Dil Kurumu, t.y.) sözcükleri Türkiye Türkçesi ve ağızlarında çeşitli şekillerde yaşamaktadır (Örn. **“(y)al:kızıl”+az) (Gülensoy, 2007:63). Bu bahsi geçen sözcüklerden her biri kendi müstakil anlamlarındaki kullanımlarının yanı sıra Anadolu coğrafyasında muhtelif yerleşim birimlerinin adları olarak da hâlen kullanımdadır.

3.3. Çakır Sözcüğünün Etimolojisi, Anlam Alanı, Küçültme/ Benzerlik Ekleriyle Kullanımı ve Toponimlerdeki Yansımaları

Bir renk adı olan çakır sözcüğünün etimolojisi ile ilgili olarak *ça- “beyazlaşmak, beyaz olmak” (Gülensoy, 2007:212)¹⁶, çak- “harelemek” (Nişanyan, t.y.) gibi kökenler önerilmiştir.

Türkiye Türkçesi ile ilgili sözlüklerde bu sözcüğün renklerle bağlantılı anlamları “Açık mavi, hareli ela (göz)” (Türk Dil Kurumu, t.y.); “(Göz için) Mâvi hareli” (Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, t.y.); “(Göz için) Mavi hareli, ela” (Dil Derneği, t.y.); “Gök gözlü” (Gülensoy, 2007:212) olarak verilir. Sözcük, Eski Türkçe “çakır” veya “çakrı, “alaca renk, alaca mavi” (Nişanyan, t.y.) renk adından anlam daralmasına uğrayarak bugün yalnızca göz rengi için kullanılır olmuştur.

Sözcük, bünyesine aldığı muhtelif türetme ekleri aracılığıyla ilgili renk adı etrafında şekillenen birtakım yeni sözcükler meydana getirmiştir. Örneğin; Çakırlı: “İçinde renkli taneler bulunan mısır koçanı” (Türk Dil Kurumu, t.y.), “Ala” (Türk Dil Kurumu, t.y.), “Yarı olgunlaşmış meyve” (Türk Dil Kurumu, t.y.), “İsırganla yapılmış börek”; “Çakırğa”: “Mazı ağacı” (Türk Dil Kurumu, t.y.), Çakırlaş-: “Yarı olgunlaşmak” (Türk Dil Kurumu, t.y.) vb.

Türk dilindeki diğer renk adlarında olduğu gibi “çakır” renk adı da “küçültme/ benzerlik” katma işlevli eklerle eklemlenerek yeni sözcükler türetmiştir. Örneğin; Çakırca: Yeni olgunlaşmış meyve (Türk Dil Kurumu, t.y.); Pamuk kozasının açılmak üzere olan durumu (Türk Dil Kurumu, t.y.); çakır (Türk Dil Kurumu, t.y.); Çakrak: Mavi gözlü (Türk Dil Kurumu, t.y.) vb.

Çakır renk adı, Türkçe toponimlerin bünyesinde de sıklıkla yer almıştır. Bayraktar (2013: 95-114) “Türkçede Renk Adlarıyla Özel Ad Yapımı” başlıklı çalışmasında “çakır renk adını içeren 50’si yer, biri dağ, ikisi su, dördü kişi adı olmak üzere toplam 57 özel ad” saptamıştır. Bunlardan kırk altısı köy, dördü belde, biri dağ, ikisi su, dördü ise kişi adıdır. Tespit edilen yer adlarından bir kısmı “küçültme/benzerlik” ekleriyle birlikte teşekkül etmiştir: Örn. Çakırca, Çakırcalı, Çakırcaali, Küçükçakırman.

Çakraz yer adının kökeniyle ilgili olarak aşağıda tartışılmış olan “çakır+Az> çakraz” etimoloji önerisi de “çakır” renk adının “küçültme/benzerlik” eklerinden biriyle (+Az) eklemlenmesi nihayetinde ortaya yeni bir sözcüğün çıkmış olabileceği varsayımından hareketle ayrıntılandırılmıştır.

¹⁶ Rona-Tas’ın PIAC’a sunduğu bildirden.

3.4. çakır+Az> çakraz Önerisi, “Çakraz” Sözcüğünün İfade Edebileceği Renk Anlamları ve Bu Anlamların Yer Adları Bünyesindeki Kullanım Olanakları

“Renk adı + küçültme/benzetme eki” kuruluşunda olabileceği varsayılan çakır+Az> çakraz sözcüğünün ifade edebileceği anlamlar ve bir yer adı olarak hangi kavram alanlarını karşılıyor olabileceği sebepleriyle birlikte aşağıda tartışılmıştır.

Konu ele alınmadan evvel benzer yapılar ve bunların ifade ettiği anlamlara göz atmak faydalı olacaktır.

çakır+Az> çakraz gelişimine çok benzer şekilde gelişim göstermiş kök+ Az> kökez ~ gögez ~ gövez ~ güvez gelişimlerinin etimolojilerine, kapsadıkları anlam alanlarına ve bu sözcüklerin yer adlarındaki kullanımlarına bakmak bir karşılaştırma imkanı vermesi açısından son derece kullanışlı bir yöntem olarak görülebilir.

Tıpkı çakır “alaca renk, alaca mavi”+ Az> çakraz örneğinde olduğu gibi benzer bir renk tonuna aynı küçültme ekinin getirilmesiyle oluşturulmuş kök “mavi, yeşil” + Az> kökez ~ Gögez ~ Gövez ~ Güvez sözcüklerinin bir kısmı sözlük anlamı taşıırken diğer bir kısmı yalnızca yer adlarında varlıklarını korumuştur. Bu manada alaca renkle ortaklaşması açısından al+ Az> alaz “Alaca” yapısı da dikkat çekicidir. Söz konusu kullanımların her biri yer adı olarak bugün varlıklarını korumaktadır.

Çakır ve gök kelimelerinin Türkiye Türkçesindeki bugünkü anlam çeşitliliklerinin büyük benzerlik göstermesi de karşılaştırma için bu sözcüğün ne kadar uygun olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Gök sözcüğünün Türkiye Türkçesindeki bazı anlamları:

1. Açık Mavi. 2. Yeşil. 3. Olgunlaşmamış, ham (meyve için). 4. Güvercine benzer bir çeşit kuş. (Türk Dil Kurumu, t.y.)

Çakır sözcüğünün Türkiye Türkçesindeki bazı anlamları:

1. Açık mavi. 2. Hareli Ela. 3. Yeni olgunlaşmağa başlamış meyve. 4. Bir çeşit kuş. 5. Gök gözlü (URL-3; Gülensoy, 2007:212).

kök + Az> güvez sözcüğünün bazı sözlük anlamları:

1. Mora çalan kırmızı renk. 2. Bu renkte olan. 3. Koyu kırmızı, vişne çürüğü renk. 4. Yeşil ile mor arası bir renk.

kök + Az> gövez sözcüğünün bazı sözlük anlamları:

1. Koyu kırmızı, vişne çürüğü renk.

kök + Az> gögez sözcüğünün bazı sözlük anlamları:

1. Laciverde yakın mavi renk. 2. Koyu mor (renk).

Bütün bu benzerliklerden yola çıkarak çakır+Az> çakraz yapısının dört çeşit renk kategorisini ifade etmiş olabileceği düşünülebilir;

1. Mavi ve tonlarıyla ilgili bir anlam ifade ediyor olabilir.
2. Yeşil ve tonlarıyla ilgili bir anlam ifade ediyor olabilir.
3. Kırmızı ve tonlarıyla ilgili bir anlam ifade ediyor olabilir.
4. Alaca renkler ve tonlarıyla ilgili bir anlam ifade ediyor olabilir.

Bu noktada, Akar’ın (2006:52) renk adları yerleşim yeri adı olarak seçilirken hangi niteliklerin dikkate alındığına dair söylediklerine göz atmalıyız:

Renk adları, yerleşim bölgesinin arazi durumu, bitki örtüsü ve iklim özelliklerindeki renk unsurlarının ön plana çıkarılarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Örneğin boz kelimesi ile yapılan yer adlarının bulunduğu bölgenin kıraç, gök/yeşil kelimeleri ile oluşturulmuş yer adlarının bulunduğu yerin ise ormanlık yahut yeşillik bir alan olduğu anlaşılmaktadır. (Gabain, 1968: 109). (Akar, 2006:52).

3.4.1. Çakraz Sözcüğünün Mavi ve Tonlarıyla İlgili Bir Anlam İfade Ediyebileceğine Dair Göstergeler

Bugün Türkiye’de Bartın – Amasra’da Çakraz toponimi varlığını sürdürmektedir. Amasra’nın Çakraz yöresi deniz kıyısı bir yerleşimdir ve bu yörenin denizi açık mavi rengiyle ön plana çıkar.

Yöre hakkında basından ve yörenin yerel araştırmacılarından birkaç alıntı yapalım:

Değerli okurlarım, kuşkusuz ülkemizin her yöresinin ayrı, ayrı güzellikleri var. Ancak, köyler ve denizler bir renkle anılsaydı, Çakraz’a türkuaz yakışırdı. Türkuaz; “yeşile çalan mavi” demektir. Sanki o mavinin en güzel tonu gelip Çakraz’a oturmuş. Yeşilin deniz kumuyla oluşturduğu bir gerdanlık adeta Çakraz (Çamer, t.y.).

Çakraz isminin neyi çağrıştırdığı bilinmiyor. Fakat Çakraz dallardaki yeşili, göğün engin maviliğini, denizin uçsuz bucaksız güzelliğini, dağların denize değmesini hissetmedir (Aktaş, t.y.).

Anadoludaki diğer “Çakraz” yerleşimleri de etraflarında ırmaklar ve dereler (Örn. Yolkaya-Çakraz Deresi) bulunan nispeten sulak alanlardır. Bu noktada Çakraz isminin yörelerdeki sulak alanların maviliğini, köylerin sulaklığını, dolayısıyla yerleşim yerlerinin doğasının rengini belirtiyor olma ihtimali son derece kuvvetlidir.

“Gögez” adının anlamlarından birinin de benzer şekilde maviyi ifade ediyor oluşu ve sulak alanlarda yer adı olarak kullanılışı bu savı destekler nitelikte görülmektedir.

3.4.2. Çakraz Sözcüğünün Yeşil ve Tonlarıyla İlgili Bir Anlam İfade Ediyebileceğine Dair Göstergeler

Anadoludaki “Çakraz” yerleşimleri büyük oranda yeşillik alanlarda teşekkül etmiştir.

Bu noktada benzer menşeli Kökez adını taşıyan yerleşim birimleri hakkında Erol Öztürk’ün (2019: 107-112) söylediklerine kulak vermek yararlı olacaktır:

Kökez’i yer adı olarak alan bölgelerin etrafındaki diğer bölgelere göre daha verimli ve daha yeşil kalabilme özelliği vardır. Bu bilgiler doğrultusunda yer adlarındaki Kökez’in aslında “çimenlik, yeşillik” anlamındaki cins isimden bir kalıntı olduğunu düşünmek yanlış olmaz (Öztürk, 2019: 111).

Kökez adlı yerleşim yerlerinin aynı zamanda sulak alanlar olduğu da bilinmektedir. Bu bağlamda sulak olma, verimlilik ve yeşillik özelliklerini birleştiren yerlere ad olarak seçildiğini söylemek mümkündür.

Yukarıda “Çakraz Sözcüğünün Mavi ve Tonlarıyla İlgili Bir Anlam İfade Ediyebileceğine Dair Göstergeler” başlığı altında “Çakraz” isimli yerleşim yerlerinin sulak ve verimli yerler olduğundan söz edilmişti. Örneğin Amasra’daki Çakraz’ın “yeşile çalan mavi” yakıştırmasıyla anılacak oranda bu türden özellikleriyle ön plana çıktığı belirtilmişti.

O halde, Çakraz adının mavi ve yeşilliği birleştiren bir anlam alanını kapsıyor olması ihtimalinin de bütün bu veriler göz önüne alınarak pek kuvvetli olduğunu söylemek mümkündür.

Akar (2006:52) “boz kelimesi ile yapılan yer adlarının bulunduğu bölgenin kıraç, gök/yeşil kelimeleri ile oluşturulmuş yer adlarının bulunduğu yerin ise ormanlık yahut yeşillik bir alan olduğu”nun ifade edildiğini dile getiriyordu. Amasra’da bugünkü adıyla Çakraz-Şeyhler (Eski Çakraz) köyünün yakınındaki diğer bir köyün adı Çakraz-Boz’dur. Bu bilgilerden yola çıkarak eski Çakraz’ın iki mahallesinin yeşillik ve kıraçlıkları göz önünde bulundurularak ayrı ayrı adlandırıldığını düşünmek son derece akla yatkındır.

3.4.3. Çakraz Sözcüğünün Kırmızı ve Tonlarıyla İlgili Bir Anlam İfade Ediyor Olabileceğine Dair Göstergeler

“Açık mavi, ala” renk alanını kapsayan bir sözcükten kırmızı rengi ifade eden bir ad türetilmesi ilk bakışta yadırgatıcı gelebilir. Oysa “renk adlarında şaşırtıcı anlam kaymaları tüm dünya dillerinde tipiktir.” (Nişanyan, t.y.).

Benzer menşeli “Güvez”¹⁷, “Gövez”, “Gögez” sözcüklerinin kırmızı, mor renk ve tonlarını ifade etmekte kullanılması da buna işarettir. Çakraz adının da benzer şekilde “kırmızı” ve tonlarını ifade ediyor olma ihtimalini gündeme getirmek için geçerli sebepler mevcuttur.

Öncelikle Amasra’daki Çakraz yerleşiminin Türkler bu bölgeye yerleşmeden önce hangi adla anıldığına bakmak yarar sağlayacaktır. Zira söz konusu yöre, Türk fethinden önce “Erythinoi” olarak adlandırılıyordu. Erythinoi’nin “Helen dilinin çoğul türetme kurallarına göre Erythinos sözcüğünün çoğul biçimi olduğu ve Erythinoslar ya da Erythinoslular anlamına geldiği” belirtilmiştir. Fakat “kök sözcük görünümündeki Erythinos’un eski Helen dilinde anlamı olmadığından kentin bir Anadolu dilinden gelme asıl adının, Helenlerce erytros “kızıl” sözcüğüyle ilgili bir ada benzeyecek şekilde bozularak Erythino’ye çevrilmiş olabileceği” dile getirilir (Kurucaşile Yerel Tarih Araştırmaları, t.y.). Kaynaklarda “Erythinoi” adının anlamı olarak bu bağlamda “kızıl” olarak verilir (Dilmaç, 2019:44). Yörenin “kızıl” olarak adlandırılıyor olması tesadüfi değildir. Bu ad, yörenin toprağının rengi nedeniyle kullanılmıştır. Yörenin toprağının rengi karakteristik bir biçimde kırmızıdır.

Bölgenin toprağı kırmızı renk tonuyla öylesine karakterizedir ki litostratigrafik bir toprak formasyonuna ad dahi olmuştur. “Çakraz formasyonu Mesozoik dönemi Permo-Triyas devrinde oluşmuştur. Söz konusu formasyonun litolojik analizinde içerisinde karasal çökellerin varlığı göze çarpar. Birimin ayırt edilmesini kolaylaştıran unsur yapısından dolayı oluşan kırmızı rengidir.” (Uğuz ve Sevin, 2010; Yavru, 2021).

Toprağının rengi özgün bir biçimde belirgin ve ayırt edici olan yörenin “kızıl” anlamına gelen Helen dilindeki adının, fetihten sonra buraya yerleşen Türklerce Türkçe bir biçimde devam ettirilmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Helenlilerle aynı kavrayış biçimi doğrultusunda ancak onlardan müstakil bir şekilde toprağın rengine binaen varsayımsal olarak “kırmızı, kırmızımsı” anlamına gelen Türkçe “çakraz” sözcüğü burası için yer adı olarak seçilmiş de olabilir.

Amasra’da bugünkü adıyla Çakraz-Şeyhler (Eski Çakraz) köyünün yakınındaki diğer bir köyün adının Çakraz-Boz olduğu belirtilmişti. Dikkat çekici olan Çakrazboz formasyonunun litolojik özellikleridir. “Çakrazboz formasyonu görsel nitelikli ince kırıntılı ve karbonatlardan oluşur. Açık renkli ve kolay aşınan litolojileri nedeniyle üzerinde yer aldığı kırmızı renkli Çakraz Formasyonu’ndan kolayca ayırt edilebilmektedir.” (Tüysüz vd., 2004:41). Boz, “açık toprak rengi” demektir (Türk Dil Kurumu, t.y.). Görüldüğü üzere eski Çakraz köyünün “Boz” mahallesi adını toprağının renginden almıştır. Bu bilgilerden yola çıkarak eski Çakraz’ın iki mahallesinin topraklarının kırmızılık ve bozlukları göz önünde bulundurularak ayrı ayrı adlandırıldığını düşünmek son derece olası gibi gözükmektedir.

¹⁷ Tietze (2009:218) güvez kelimesinin kökeninin Yunanca olduğunu söyler. Güner’in (2010) konu hakkındaki görüşlerini iletmede fayda vardır: “Ayrıca Tietze, aynı anlamdaki güvez “morumsu, mora çalan kırmızı” kelimesini sırf yenilebilen morumsu meyveleri olduğu için Yun. üvez kelimesiyle açıklamaya çalışmış ve gerekçe olarak da bazı ağızlarda Yunanca kelimelerin kelime başına /g/ alabilmesini göstermiştir (Tietze, 2009: 218). Bize göre güvez, gögez kelimesinin varyantıdır ve her iki kelime de Türkçedir.”. Bu meseleyle ilgili olarak Güner (2010) ile aynı görüşte olduğumuzu belirtmeliyiz.

Anadolu'da Çakraz adını taşıyan diğer yerleşim alanları da kendi coğrafyalarında muhtelif açılardan o yörenin doğasına ait ayırt edici bir kırmızı renkle ilişkilendirilmiş olabilir.

3.4.4. Çakraz Sözcüğünün Alaca Renkler ve Tonlarıyla İlgili Bir Anlam İfade Ediyor Olabileceğine Dair Göstergeler

Çakır sözcüğünün anlamlarından biri de “alaca renk”tir (Nişanyan, t.y.). Bu sözcükten türetilmiş “çakırlı” sözcüğünün Derleme Sözlüğü'nde kayıtlı olduğu anlamlardan biri de “ala”dır.

Bu noktada küçültme/ benzetme işlevli +CA ekinin “ala” sözcüğüne eklenmesiyle ortaya çıkarılmış “alaca” renk adı da dikkati çeker. “Alaca” adı Türkçe toponimlerde çok sık kullanılan bir tercihtir.

Aynı mantıkla ve aynı anlam alanında türetilen bir çakır+ Az> çakraz sözcüğü de Türkçenin sözcük dağarcığında var olmuş ve toponimlerde kullanılmış olabilir.

Yerleşim yerlerinin doğalarındaki baskın renklere göre adlandırılması çok sık kullanılan bir yöntemdir. Bu noktada Amasra-Çakraz'dan yola çıkarak yukarıda birtakım baskın özellikleri verilen “Çakraz Formasyonu”nun ayrıntılı tarifine göz atmak yarar sağlayabilir. Zira kaynaklara göre “Çakraz formasyonun karakteristiği, kızılımsı alacalı renkte çakıtaşı mercikleri içeren şeyl, çamurtaşı ve kumtaşı katmanlarından oluşur” (Uğuz ve Sevin, 2010). Bir başka kaynakta geçen şu tasvir de ilgi çekicidir: “Çakraz Formasyonu bütünüyle karasal çökellerden oluşur. Birim genelde kırmızı, beyaz kumtaşı ile yeşilimsi, çamurtaşı seviyeleri içerdiği yerlerde ise alacalı görünümü ile çok uzaklardan bile kolayca tanınabilmektedir.” (Tüysüz, 2022:153). Kısacası Çakraz Formasyonu¹⁸ “mor, kırmızı veya alacalı görüntüsüyle tipiktir “(Bozkurt ve Kurtuluş, 2009:2). Bu renklerden “kırmızıya çalan mor” ve “kırmızı” renklerle “çakraz” sözcüğü arasında kurulabilecek ilişkiler bir önceki başlıkta tartışılmıştı. Burada ise “alacalı” olma özelliği ön plana çıkarılmaktadır. Çünkü belki de Amasra-Çakraz'ın yerli Türkleri, formasyonun kırmızı olma özelliğinden ziyade “alacalılık” özelliğine vurgu yapmış ve söz konusu yerleşim yerinin adını bu anlam dairesi çerçevesinde vermiş olabilir.

Anadolu'da Çakraz adını taşıyan diğer yerleşim alanları da kendi coğrafyalarında muhtelif açılardan o yörenin doğasına ait ayırt edici bir alacalı renkle ilişkilendirilmiş olabilir.

3.5. Önerilen “çakır+Az” Eklemlenmesini Destekleyen Diğer Veriler ve Çakraz Sözcüğüne Dair Bu Doğrultuda Birtakım Notlar

3.5.1 Amasra-Çakraz'a Ait Bir Tekerleme ve Bu Tekerlemede Yer Alan Dilsel İpuçları

Amasra-Çakraz yöresine ait içinde “Çakraz” özel adının da geçtiği şöyle bir tekerleme vardır¹⁹: “Çakraz çökelez, Amasra gövelez.” ya da “Çakraz çökelez, Aliobası altın taşı, Cumayanı gövelez”²⁰.

Yöre yerlileri, bu tekerlemeyi bilmekte ancak ne anlama geldiği konusunda fikirleri olmadığını ya da bu tekerlemenin anlamsız bir dil oyunundan ibaret olduğunu ifade etmektedirler. Oysa, tekerlemenin dilsel yapısından anlaşılacağı üzere burada Bartın bölgesinde birbirine yakın olan yerleşim yerleri çeşitleri yönleriyle karşılaştırılmaktadır. Bu tekerleme kanımızca yörede +Az ekinin birçok sözcükte kullanıldığı göstermesi bakımından önem arz ediyor olabilir.

Yukarıda “çakraz” sözcüğünün ifade edebileceği renklerle ilgili anlamlar dile getirilmişti. Bu tekerlemede ise “Çakraz” sözcüğünün donuk şekilde bir yer adı / özel ad olarak kullanıldığı

¹⁸ Bir diğer adı da İzmit Formasyonu'dur.

¹⁹ Yöre yerlilerinden derlenmiştir.

²⁰ Bu tekerlemenin “Çakraz çökeles, arabası göveles” biçimi de vardır.

çıkarmı yapılabilir. Yöredeki +Az ekinin kullanım durumuna dair veri elde etmek için tekerlemede yer alıp yöre halkı tarafınca bugün anlamı bilinmeyen diğer sözcüklere bakmak fayda sağlayacaktır.

Öncelikle “çökelez” sözcüğü ele alınabilir. “Çökelez” sözcüğünün Derleme Sözlüğü’ndeki kayıtlarına bakıldığında şu sonuçlarla karşılaşılır:

Çökelez: 1. Ağaştan çıkarılan zambak; 2. Sincap (Türk Dil Kurumu, t.y.).

Ancak anlam itibarıyla burada kullanılan “çökelez” kelimesinin farklı bir alana işaret ediyor olduğu aşikardır zira yerleşim yerleri “zambak olma” ya da “sincap olma” yönleriyle diğer yerlerle karşılaştırılıyor olamaz.

Taban olarak “çökel” sözcüğü alındığında bu yapı tekerlemede kullanılan ifadeye uygun düşecek şekilde anlamlandırılabilir. “Çökel” sözcüğünün Tarama Sözlüğü’ndeki kayıtlarına bakıldığında şu sonuçlarla karşılaşılır:

Çökel: Su taşıp çekildikten sonra bıraktığı çamur (Türk Dil Kurumu, t.y.).

Aynı sözcüğün günümüz Türkçesindeki anlamlarından biri de şu şekildedir:

Çökel: Taşan bir suyun çekildikten sonra bıraktığı tortu (Türk Dil Kurumu, t.y.).

Bu anlamdan yola çıkılarak “çökel” tabanına getirilecek bir +Az eki ile “çökelez” sözcüğü elde edilir ve bu sözcük “çamurca, çamurcuk, çamurluca, çamurlu, çamurluk alan” vb. kavram alanlarını karşılayabilecek bir işleve sahip olur.

Kaldı ki bu tekerlemenin kullanıldığı Amasra-Çakraz inatçı kırmızı çamurlarıyla ünlüdür. Bu anlamda “çakraz” sözcüğünün sadece özel ad olarak değil, renk anlamıyla dahi bu tekerlemeye hizmet ettiği söylenebilir.

Yöreyi bilenlerin müstakil bir anlatımından yapılan şu alıntı bu konuda açıklayıcı olacaktır:

Tepelerin ve arazinin yarısı kızıl, diğer yarısı da kahve rengini sunar. Dokuz köy bir benek misali ovada, bayırda, tepelerde konuşlanmış ve gizemlerle doludur. Kızılca Yokuş çamurlarının inatçılığını, oradan geçenler bilir. O inatçı çamurlar “Çakraz çökelez arabası göveles” söylemini üretmiştir (Aktaş, t.y.).

Bu ifadeler son derece dikkat çekicidir. Öncelikle Çakraz yöresi tarif edilirken kullanılan “Tepelerin ve arazinin yarısı kızıl, diğer yarısı da kahve rengini sunar.” cümlesindeki kızıl bölge bugünkü Çakraz’ı (Çakraz-şeyhler), kahverengi bölge de Çakraz-boz’u ifade ediyor olmalıdır. Bu da çakraz: kırmızı/ boz: açık kahverengi anlam karşılaştırmasını açık bir şekilde sağlamaktadır.

“Kızılca Yokuş çamurlarının inatçılığını, oradan geçenler bilir. O inatçı çamurlar ‘Çakraz çökelez arabası göveles’ söylemini üretmiştir.” ifadesi ise çökelez sözcüğünün tabanını “çökel” sözcüğünde aramak gerektiğini teyit eder niteliktedir. Bu da dolaylı olarak yöredeki sözcüklerde +Az ekinin kullanılmasının alışıldık olduğuna şahitlik eder.

Tekerlemedeki diğer bir sözcük olan “gövelez”²¹ sözcüğünü incelemek de çok işlevsel veriler sağlar. Gövelez sözcüğü bu biçimiyle “Güncel Türkçe Sözlük”, “Derleme Sözlüğü” ya da “Tarama Sözlüğü”nde yer almaz (Türk Dil Kurumu, t.y.).

Bu sözcüğün tabanı olarak da “gövel” sözcüğü çok uygun bir adaydır. “Kök” “yeşil, mavi” + İl yapısından müteşekkil olan bu sözcüğün anlamı günümüzde “yeşil başlı (ördek için)” biçimindedir (Türk Dil Kurumu, t.y.). Ancak ilk anlamı itibarıyla “alaca yeşil renk”i (Nişanyan,

²¹ Dilmaç (2019: 84) bu isimle ilgili olarak araştırmasının kaynak kişilerinden birinin söylediklerini şu şekilde aktarır: “K.Ş.141’e göre, Göveles ismi Çökelez’den gelmektedir. Çökelez, Karadeniz Bölgesi’nde “sincap” demektir.”. Bu, bilimsel bir etimoloji değil, bir halk etimolojisidir.

t.y.). ifade ettiği anlaşılabilir bu sözcüğün günümüzde anlam daralmasına uğramış şekilde sadece bir ördek türünü tarif etmede kullanıldığı görülür.

Alaca yeşil renk anlamına gelen “gövel” sözcüğüne +Az ekinin getirilmesiyle ortaya çıkmış olabilecek bir gövelez sözcüğü “Yeşilce, Yeşillik, Yeşilli, Yeşillik Alan” vb. kavram alanlarını karşılayabilecek bir işleve sahip olur.

Kaynaklarda, Göveles/ Gövelez²² isminden Çakraz’ın bulunduğu havzaya verilen genel bir isimlendirme olarak bahsedilemektedir (Dilmaç, 2019:84). Bu da yine renk adı+ Az eki yapısına sahip bir başka adlandırmanın bölgede toponim olarak kullanıldığına işaret etmiş olabilir. Ayrıca Çakraz sözcüğünün yer adı olarak kullanılması hususunda önemli bir işaretçi olarak addedilebilir.

Bütün bu söylenenler ışığında “Çakraz çökelez, Amasra gövelez.” tekerlemesine bakıldığında “Çakraz çamurca/çamurluk, Amasra yeşilce/yeşillik” anlamına gelen bir yapıyla karşılaşılar. Tekerlemenin benzer diğer versiyonları da bu anlam çevresinde anlamlandırılabilir. Böylece iki yerleşim yerini, fiziksel özelliklerini ön plana çıkararak birbiriyle karşılaştıran bir halk tekerlemesi elde edilmiş olur.

3.5.2. “Çakraz Yapısı” Sözcük Öbeğindeki “Çakraz” Sözcüğünün Etimolojisi Nasıldır?

Çakraz sözcüğünün Güncel Türkçe Sözlük, Derleme Sözlüğü ve Tarama Sözlüğü’nde bir karşılığı olmadığı görülür. Fakat “Çakraz Yapısı” şeklinde bir sözcük öbeği Derleme Sözlüğü’nde kayıtlıdır (Türk Dil Kurumu, t.y.). “İnce, çürük yapı” ifadeleriyle tanımlanan bu öbek Kastamonu-Abana-Hacıveli’den derlenmiştir.

Anlam yapısı itibarıyla bu sözcük öbeğinin ilk sözcüğünün, yukarıda yapısı tartışılan çakır+Az> çakraz gelişiminden farklı bir etimolojiye sahip olduğu düşünülebilir. Bu çalışmada, mezkûr sözcük öbeğinin içindeki “çakraz” sözcüğü için çakıl+Az> çakraz gelişiminin gündeme getirilebileceği belirtilmektedir.

Bu sözcük öbeğindeki yapıya semantik açıdan bakmak fayda verecektir. Semantik açıdan bu sözcüğün tabanının bir strktürü tanımlayabilecek bir çürüklük ifadesi taşıyor olması beklenir. Bu bağlamda “çakıl” tabanı elverişli bir adaydır. Çakıl sözcüğünün Derleme Sözlüğü’nde kayıtlı olan anlamlarından biri “Çamursuz ve harçsız örülmüş taş duvar” biçimindedir (Türk Dil Kurumu, t.y.). Bu kavram alanı temel alınarak bakıldığında²³ çakıl+Az> çaklaz> çakraz²⁴ değişimini öngörmek mümkündür²⁵.

²² Tarama Sözlüğü’nde “göbel” sözcüğüne ait “geçit vermeyen, ormanlık, taşlık yer” anlamı kayıtlıdır (Türk Dil Kurumu, t.y.). Türkçede b> v değişimi yaygın bir yönelimdir. Bu sözcüğün kökeni için göbel+Az> gövelez gelişimi de önerilebilecek seçeneklerdendir.

²³ Bu türden kullanımlardaki l> r değişimi Türkiye Türkçesinde yer alan farklı birtakım sözcüklerin bünyesinde gözlenebilmiştir. (Örnek: çakıldaklı> çakırdaklı (Gülensoy, 2007:212); çakıldak > çakrak (Gülensoy, 2007:213) vb.).

²⁴ Vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi hadisesine Türkçede sıklıkla rastlanıldığı bilgisininin çalışmanın ilgili kısımlarında örneklendirildiğini de hatırlatmakta fayda vardır.

²⁵ Bu noktada “Çakraz” yer adının da çakıl+Az> çakraz benzeri bir etimolojiye sahip olma olasılığı akla getirilebilir. Ancak yukarıdaki benzer etimoloji önerileriyle ilgili olarak da belirtildiği gibi “Çakraz adlı yerleşim yerlerinin tümünün birbirleriyle ilişkili olacaklarını gösteren somut veriler söz konusu olmadığından bu gelişimde teşekkül etmiş olabileceği varsayılan ses olayının farklı coğrafyalarda tekrar tekrar ve her defasında gerçekleşmiş olmasını doğal kılacak fonetik bir sebep bulma”nın güç olması, “ilgili yerleşim yerlerinin adlarının yazılı olarak rastlanabilen en eski kayıtlarına göz atıldığında yine “Çakraz”, “Çakras” vb. isimlerle karşılaşılmaması”, “bu ismin Çaklaz isminden geliştiğine dair tarihî bir vesikaya rastlanılmaması”, “Anadolu coğrafyasındaki kullanımdan düşmüş veya günümüzde yaşayan yer adları arasında -en azından bu çalışmanın literatür araştırması kapsamında- Çaklaz biçiminde bir yer adına rastlanılmaması” gibi sebepler dolayısıyla bu olasılık çok kuvvetli görülmemektedir.

Bu kavram alanına dayanmış bir etimolojiden ortaya çıkan benzetme yönelimli bir “çakraz” sözcüğü strüktürler için kullanılabilecek bir “çürük, ince, dayanıksız” vb. anlam alanını temsil etme işlevine sahip olabilir.

“Çakraz yapısı” sözcük öbeği, geleneksel dil bilgisinin belirtisiz ad tamlaması olarak adlandırdığı yapıdadır. Eğer “çakraz” sözcüğü bir sıfat ise öbeğin geleneksel dil bilgisince sıfat tamlaması olarak adlandırılan öbek türüne mensup olması beklenebilirdi. Yukarıdaki etimoloji önerisi bu bağlamda eksik olarak görülebilir. Bu durumda, ad tamlamalarına has bir aitlik-sahiplik ilişkisi kurularak mevzubahis “çakraz” sözcüğünün yer adından hareketle ortaya çıkmış olduğu ve Çakraz menşeli yapıları işaret eden olumsuz bir göndermenin aracısı niteliği taşıyor olabileceği ihtimali akla getirilebilir. Zira “çakraz yapısı” öbeği Kastamonu-Abana-Hacıveli’den derlenmiştir. Hacıveli ve Amasra-Çakraz Paflagonya coğrafyasında yer alan ve nispeten tarihin eski devirlerinden bu yana birbirleriyle ilişkili olmuş iki yerleşim yeridir.

3.5.3. “Çakraz” sözcüğü sözlüklerde niçin tanımlanmamıştır?

+Az eki geleneksel dil bilgisi çalışmalarında küçültme/ benzetme işleviyle ön plana çıkarılan bir ektir. Çalışmalarda, bu ekin az örnek verdiği ve kalıplaşmış şekilde varlığını sürdürdüğü vurgulanır.

Bu ekin niçin az örnek bıraktığı ve örneğin “Çakraz” sözcüğünün yer adı olarak varlığını sürdürdüğü halde sözlük anlamıyla niçin kullanımda olmadığı, +Az eki vb. eklerin kategorileri irdelenerek açıklanabilir.

Geleneksel dil bilgisinin isimden isim türetme eki olarak gördüğü küçültme eklerinin tasnifi konusunda görüş birliğine varılmış değildir. Bazı araştırmacılara göre bu türden ekler türetme eki niteliği taşımamaktadır ve geçici anlamlı sözcükler yaparlar. Bu türden eklerle anlamı genişletilen sözcüklerin kalıplaşmadıkları takdirde kalıcı sözlük anlamları yoktur.

Örneğin, bu türden ekleri Delice (2000), işlevlerini sözlükbirimlerin çeşitli kavramlarla ilgi kurmasını sağlararak genişletmek olduğunu belirttiği ve bunun sözcüklerin ne kavram alanını değiştirdiğini ne de başka bir sözlükbirimle bağlantı kurmasını sağladığını söylediği genişletme eklerinin “ismi genişleten ekler” başlığı altında değerlendirir. Gülsevin de (2004) bu ekleri türetme eklerinden ayrı tutarak “kategori ekleri” adını verdiği sınıf dâhilinde ele alır.

Bu makalenin verileri aracılığıyla, küçültme eklerini türetme eki olarak görmeyen görüşlerin desteklenebileceği belirtilmelidir.

Küçültme ekleri, kalıcı sözlük anlamlı sözcükler türetmediğinden anlamsal olarak uygun şekilde eklenilebilecekleri tüm adlarla bağlam gerektirdiği takdirde geçici bir anlam ifade etmek üzere birleşebilirler. Bunlar, tıpkı “Çakraz” örneğinde olduğu gibi eklenildikleri adla bir şeye, bir yere ad vb. olma niteliği kazanarak kalıplaşmadıkları takdirde yeni bir sözlük anlamı ifade etmezler. Dolayısıyla da bugün sözlüklerde +Az ekini taşıyan sınırlı sayıda sözcük mevcuttur. Mezkûr ek, bu sözcüklerde muhtelif biçimlerde tabanların içinde donuklaşarak kalıplaşmıştır. +Az eki, bugün genişletme/kategori eki olarak canlılığını yitirdiğinden yeni geçici genişletmeler yapmamaktadır. Şayet bu ek, bugün canlılığını yitirmemiş olsaydı tıpkı kullanımdaki diğer küçültme ekleri gibi geçici pek çok kullanım ile dilde kendine yer bulabilirdi.

Sonuç

Anadolu coğrafyasında Çakraz adlı muhtelif yerleşim yerleri, tarihî ve modern kaynaklar vasıtasıyla çeşitli bölgelerde saptanmıştır. Bu çalışmanın verileri aracılığıyla belirtildiği üzere bunlardan bir kısmı Sivas ve yöresine yakın olup tarihî ve coğrafi açılardan ilişkili olabilecekleri varsayılacak olsa bile diğer bir kısmı söz konusu yöreye yakın konumlarda değildir ve birbirleriyle

ilişkili olacaklarını düşünmek için elde somut bilimsel veriler yoktur. Coğrafi konumlar, kültürel etkileşimler aracılığıyla dilsel gelişimleri etkileyebilecek olduğundan Çakraz toponimlerine rastlanılan yöreleri harita üzerinde göstermek faydalı olacaktır. Söz konusu toponimlerin görüldüğü yörelerin Anadolu üzerindeki dağılımları coğrafi ve tarihî nitelikleri göz önünde bulundurularak Görsel-1’de dikkatlere sunulmuştur.

Görsel-1: Çakraz Toponimlerinin Anadolu Üzerindeki Dağılımı

Türkçede bir yerin fiziksel özellikleriyle bağlantılı bir renk adının -semantik, fonetik ve morfolojik bir uyuşma söz konusu olduğunda- etimolojik bir çıkış noktası olarak sınanmaya değer bir aday olacağı, açık bir şekilde görülebilir. Küçültme eklerinin renk adlarına eklenmesiyle ortaya çıkarılmış toponimler, Türkçe yer adı verme geleneğinde çok önemli bir alanı kapsar. +Az eki bugün sınırlı sayıdaki kelimenin bünyesinde kalıplaşmış biçimde yer alan bir küçültme ekidir. Söz konusu ekin yer aldığı sınırlı sayıdaki sözcüklerin arasında renk adlarının da olduğu görülür. Bu bağlamda, Çakraz yer adının bir renk adından hareketle çakır+Az biçiminde teşekkül ettiğini düşünmek için pek çok dilsel sebep bulmak mümkündür. Böyle bir gelişimin nasıl bir kavram alanını ifade edebileceğini saptayabilmek için benzer menşeli ve eş şekilde eklenmiş başka yapılar ve bunların ifade ettiği anlamlara göz atmak faydalı olacaktır.

Benzer yapıların ifade ettiği kavram alanlarına bakıldığında çakır+Az> çakraz yapısının dört çeşit renk kategorisini ifade etmiş olabileceği düşünülebilir; 1. Mavi ve tonlarıyla ilgili bir anlam ifade ediyor olabilir. 2. Yeşil ve tonlarıyla ilgili bir anlam ifade ediyor olabilir. 3. Kırmızı ve tonlarıyla ilgili bir anlam ifade ediyor olabilir. 4. Alaca renkler ve tonlarıyla ilgili bir anlam ifade ediyor olabilir. Bu maddelerin her biri için semantik ve etimolojik birtakım destekler mevcuttur ve bu çalışma aracılığıyla ortaya konmaya çalışılmıştır.

“Çakraz” sözcüğü değerlendirilirken belirtilenler göz önünde bulundurulmalı, halk etimolojileri ile dil bilimsel yöntemlerle yapılan etimoloji çalışmalarını birbirinden ayırmak gerektiği unutulmamalıdır.

Bu araştırmanın temel sonucu olarak Anadolu’da toponim biçiminde kullanılan “Çakraz” adlandırmasının bir renk adı tabanına eklenen bir küçültme/ benzerlik ekinde hareketle “çakır+Az” biçiminde teşekkül ettiği ifade edilmektedir.

Kaynakça

Açikel, A. (2017). Niksar kazası Sinan Bey vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, 48, 17-33.

- Ada, E. (2012). *Eskişehir ili yer adları*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Akar, A. (2006). Renge bağlı yer adlandırmalarında Muğla örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (1), 51-63.
- Aktaş, İ. (t.y.). *Çakraz ve turizm*. <http://www.amasramem.20m.com/Belge15.htm> adresinden 20.02.2023 tarihinde alınmıştır.
- Aktulum, K. (2018). Halk dilbilimi. *Milli Folklor*, 30 (118), 5-18.
- Albayrak, O. (2011). *Ordu ilinin resmi kaynaklardaki yer adları üzerine incelemeler*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ordu Üniversitesi.
- Ataman, A. (1965). Çakraz'da sosyal hayat. *Antropoloji*, 3, 149-162.
- Balzat, J. S. (2015). Notes on inscriptions from Southern Anatolia: names and provenances. *Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik*, 196, 147-154.
- Barem, G. M. Q. (2018). *Telafer mikrotoponimleri ve dil incelemesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin grameri*. TDK Yayınları.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı [TCBDAGM] (2013). *Osmanlı yer adları II, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zulkadiriye eyaletleri (1530-1556) (AKRDAZE)*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı [TCBDAGM] (1997). *Defter-i hakanî dizisi: III, 387 numaralı muhasebe-i vilayet-i Karaman ve Rum defteri (937/1530) II*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Başkan, Ö. (1989). Türk köy adları üzerine bir deneme. *TDAY- Belleten*, 2, 237-251.
- Bayraktar, N. (2013). Türkçede renk adlarıyla özel ad yapımı. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 9 (2), 95-114.
- Bozkurt, A. ve Kurtuluş, C. (2009). Alikahya bölgesinde birleştirilmiş jeolojik, jeofizik ve jeoteknik araştırmalarla zemin incelemesi. *Uygulamalı Yerbilimleri*, 1, 1-17.
- Bulut, S. (2022). Alanya (Antalya) yer adlandırmalarında renklerin yeri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (3), 1310-1333.
- Çamer, T. (t.y.). *Çakraz*. <http://www.canakkaleolay.com/arsiv.php?haberid=25464> adresinden 20.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Çelebi, Z. (2005). *18. yüzyıl Osmanlı coğrafya yazarı Uluslu İbrahim Efendi ve bilinmeyen yönleriyle tarihsel coğrafyamız*. Altın Kalem Yayınları.
- Çelik, A. (2023). Gramer çalışmalarında fiilden fiil türetme eki ve benzeri başlıklar altında ele alınan eklerin kategorizasyonu üzerine. *Ştiință, Educație, Cultură*, Ed. 2023, (13 Şubat 2023), Comrat: Universitatea de Stat din Comrat, 2023, Vol. 3, 145-151.
- Çelik, A. ve Sevinç, F. (2020). Bartın ili Merkez köylerinden derlenen bazı silikyeradları ve dil analizi. *Bartın Araştırmaları 1*, (Editörler: Tunay Karakök- Hüseyin Demir), Hiper yayın, İstanbul, 121-137.
- Çelik, A., Uysal, R. (2020). Bartın ili Ulus ilçesi Uluköy ve Zafer köyleri mikrotoponimleri ve dil incelemesi. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 151-169.
- Çifçi, S. (2016). Türkiye Türkçesinde benzerlik işleviyle kullanılan ekler. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (26/2), 189-210.
- Delice, H. İ. (2000). Türk dilinde işlevsel ek tasnifi denemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 221-235.
- Dil Derneği (t.y.). *Türkçe sözlük ara-bul*. <http://www.dilderneği.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html> adresinden 20.05.2023 tarihinde alınmıştır.

- Dilmaç, A. T. (2019). *Bartın köy adları üzerine bir inceleme*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bartın Üniversitesi.
- Ergene, H. (2018). *Tarama Sözlüğü'nde yapım ekleri ve fiilimsiler (a – d)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Erkol, F. (2013). *Afyonkarahisar ili Çay ilçesi mikrotoponimleri ve dil incelemesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Gabain, A. V. (1968). Renklerin sembolik anlamları. Çev.: Semih Tezcan, *Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi*, 3 (1), 107-113.
- Gülensoy, T. (1987). Elâzığ, Bingöl ve Tunceli illeri yer adlarına bir bakış. *Erciyes*, 115, 5-8.
- Gülensoy, T. (2007). *Köken bilgisi sözlüğü a-n, o-z*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin G. (2004). Türkçede sıra dışı ekler ve eklerin tasnif-tanımlama sorunu üzerine. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, (20-26 Eylül 2004), Ankara: TDK Yayınları, 1267-1283.
- Güner, G. (2010). Andreas Tietze, tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lughatı (Cilt 2, f-j, Wien 2009)'na katkılar. *Belleten*, 58(1), 199-211.
- Hatipoğlu, V. (1974). *Türkçenin ekleri*. TDK Yayınları.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 63-80.
- Kılıç, M. (2012). *Orman köylülerinin ormancılık etkinliklerine ilişkin algı ve beklentilerinin belirlenmesi (Sivas Orman İşletme Müdürlüğü örneği)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Konolov, A. N. (2015). Türk lehçelerinde renk adlarının semantiği. Çev.: Reshida Adzhumerova, Emine Atmaca, *Gazi Türkiyat*, 17, 185-204.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. TDK Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1925). Oğuz etnolojisine dair tarihi notlar. *Türkiyat Mecmuası*, 1, 185-211.
- Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı (t.y.). *Kubbealtı lughatı*. <http://lugatim.com/> adresinden 20.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kurucaşile Yerel Tarih Araştırmaları (t.y.). *Çakraz tarihi*. <http://www.kurucasile.gen.tr/cakraz-tarihi/> adresinden 20.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Kuşdemir, A. (2017). Yerköy mikrotoponimlerinde görülen coğrafi terimler. *Kesit Akademi Dergisi*, 3 (12), 510-529.
- Mıandoab, N. Z. (2018). Türk dilinde küçültme kavramı ve küçültme ekleri: (modern Oğuz lehçeleri ile karşılaştırmalı bir inceleme). *Türkoloji Dergisi*, 22 (1), 213-237.
- Nişanyan, S. (t.y.). *Nişanyan sözlük çağdaş Türkçenin etimolojisi*. <https://www.nisanyansozluk.com/> adresinden 20.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Özçelik, S. (2004). Türkiye Türkçesinde benzetme-benzerlik kavramları ve bu kavramları sağlayan ekler üzerine. *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 17, 143-154.
- Öztürk, E. (2019). Dede Korkut Kitabı'ndaki kökez kelimesinin okunuşu ve kökeni üzerine. *Dil Araştırmaları*, 13 (24), 107-112.
- Sakaoğlu, S. (2001). *Türk ad bilimi 1- giriş*. TDK Yayınları.
- Şahin, İ. (2007). Türkçe yer adlarının yapısı üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 32, 1-14.
- Şahin, İ. (2011). Yeradibilimi araştırmalarında mikrotoponiminin yeri, önemi ve araştırma yöntemi: Tırnak köyü (İçel/Gülner) örneği. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature And History of Turkish or Turkic*, 6 (1), 1807-1830.
- Şahin, İ. (2013). Türkiye yeradibiliminde terim ve tür sınıflandırması sorunları. *Avrasya Terim Dergisi*, 1 (1), 46-58.

Şahin, İ. (2021). *Adbilim*. Pegem Akademi Yayınları.

T.C. Tokat Valiliği (t.y.). *Reşadiye*. T.C. İçişleri Bakanlığı. <http://www.tokat.gov.tr/resadiye> adresinden 20.05.2023 tarihinde alınmıştır.

T.C: Resmî Gazete (1982). *Çeşitli ilanlar*. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17914.pdf> adresinden 20.05.2023 tarihinde alınmıştır.

Tietze, A. (2009). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı sprachgeschichtliches und etymologisches wörterbuch des Türkei-Türkischen*. Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.

Tseng, L. Y. (2002). *Türkiye Türkçesinde orta hece düşmesi*. TDK Yayınları.

Türk, O. ve Koç, F. (2023). Adıyaman ili Merkez ilçesi köy adlarının semantik ve morfolojik tasnife göre değerlendirilmesi. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 9 (18), 334-352.

Türk Dil Kurumu (t.y.). *Türk Dil Kurumu sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 20.05.2023 tarihinde alınmıştır.

Tüysüz, O. (2022). Geology of the Kurucaşile-Cide region, nw Türkiye. *Bulletin of the Mineral Research and Exploration*, 16, 149-178.

Tüysüz, O., Aksay, A., Yiğitbaş, E., (2004). *Batı Karadeniz Bölgesi litostratigrafi birimleri*. Ankara: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü.

Uğurlu, M. (2007). Türkçe yer adları: Günlükbaşı. *Journal of Academic Studies*, 9(34), 129-137.

Uğuz, M. F. ve Sevin, M. (2010). *Kastamonu-e30 ve d30 paftaları (no:135)*. Ankara: Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü.

Uysal, İ. N., Coşkun, H. (2019). Renge bağlı yer adları: Karaman/Sarıveliler örneği. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 68, 205-225.

Yavru, F. (2021). *Cide ilçesinin turizm coğrafyası*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karabük Üniversitesi.

Yılmaz C., Kaya, M. (2018). Bir mikrotoponimi denemesi Ayancık'ta Zingal Orman İşletmesi'nin yer adlarına etkisi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 23(39). 149-164.

Yorulmaz Kahve, M. (2018). *Muğla yer adları üzerine bir dil incelemesi Menteşe'deki silikyeradları*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.